

11. Киттлер Ф. Оптические медиа. Берлинские лекции 1999 года / Киттлер Ф. — М.: Логос; Гнозис, 2009. — 272 с.
12. Козловський П. Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку / Козловський П. // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія: навч. посібник / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. — К.: Ваклер, 1996. — 428 с.
13. Корецкая М.А. Эффект реальности и пустыня реального: медиа и кризис онтологии // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология.» — 2006. — № 1 (4) стр. 42-57.
14. Костенко Н. В. Настичь реальное, когда медиа повсюду: онтологический интерес в культурных исследованиях и теории медиа / Костенко Н. В. // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — №.1. — с.3-15.
15. Леш С. Соціологія постмодернізму / Леш С. — Львів.: «Кальварія», 2003. — 344 с.
16. Маклюэн Г. М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / Маклюэн Г. М. — К.: Ніка-Центр, 2004. — 432 с.
17. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маклюэн Г. М.; пер. с англ. В. Николаева. — М.: «Гиперборей», «Кучково поле», 2007. — 464 с.
18. Мерш Д. «Мета/диа. Два различных подхода к медиальному. Локализация медиального (медийного)» / Мерш Д. http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/mersh_dia/
19. Пітерс Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Пітерс Д.; пер. з англ. А. Іщенка. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. — 302 с.
20. Подорога В. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию. Материалы лекционных курсов 1992-1994 годов / Подорога В. — М.: Ad Marginem, 1995. — 340 с.
21. Подорога В. Культура и реальность. Заметки на полях / Подорога В. // Массовая культура в современные западные исследования / Пер. с англ.; отв. ред. и предисл. В.В. Зверевой; посл. В.А. Подороги. — М.: Фонд научных исследований «Прагматика культуры», 2005. — С. 308-337.
22. Подорога В. Событие и масс-медиа / Подорога В. <http://www.podoroga.com/sobimass.html>
23. Савчук В. В. Медиафилософия: формирование дисциплины / Савчук В. В. http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/books/mediaphilosophy_1/
24. Степанов М.А. Машины абстракций и конец протезирования [/http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/books/mediaphilosophy_2/](http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/books/mediaphilosophy_2/)
25. Флюссер В. За философию фотографии / Флюссер В.; пер. с нем. Г. Хайдаровой. — С-Пб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. — 146 с.
26. Хейлз Кетрин Н. Як ми стали пост людством: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / Хейлз Кетрин Н.; пер. з англ. — К.: Ніка-Центр, 2002. — 430 с. — (Серія «Зміна парадигми»; вип. 3).
27. Flusser V. Vom Subjekt zum Projekt. Menschwerdung / Flusser V. // Schriften von Vilem Flusser. Hrsg. von St. Bollmann; Bd. 3. Mannheim: Bollmann, 1994. — S. 217.

УДК 130.121.4:303.023.2

Рощин Д. Г.

Київський національний університет імені Т. Шевченка, факультет соціології, аспірант

ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК КАТЕГОРІЇ «СМИСЛ» В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ ТА СОЦІОЛОГІЇ

В статті описано генезис й розвиток теоретичного пізнання категорії «смысл» в рамках герменевтики, наук про мову, екзистенціально-феноменологічної філософії, психології й соціології.

Ключові слова: *смысл (значення), герменевтика, лінгвістика, філософія, психологія, соціологія.*

В статті описано генезис і розвиток теоретичного пізнання категорії «смысл» в рамках герменевтики, наук о мові, екзистенціально-феноменологічної філософії, психології і соціології.

Ключевые слова: смысл (значення), герменевтика, лінгвістика, філософія, психологія, соціологія.

This article describes the genesis and development of theoretical knowledge of the category «meaning» in hermeneutics, the science of language, existential-phenomenological philosophy, psychology and sociology.

Keywords: sense (meaning), hermeneutics, linguistics, philosophy, psychology, sociology.

Актуальність теми дослідження. Соціологічна концептуалізація поняття «смысложиттєва концепція особистості», яку розробляє автор [1], із необхідністю потребує розгляду вихідної категорії «смысл».

Термін «смысл» вельми багатозначний і має міждисциплінарний характер. Так, Г.С. Тульчинський зазначає: «смысл – поняття не якоїсь спеціальної науки, а поняття принципово міждисциплінарне, яке виражає зміст соціального досвіду. Під смыслом розуміється й ідеальний зміст, ідея, цінність чого-небудь (смысл життя, смысл вчинку, смысл історії і т. п.); й цілісний зміст, що не зводиться до значення його частин, а навпаки – сам визначає ці значення (смысл тексту, смысл художнього твору). Смысл тлумачиться і як об'єктивний зміст явища, тексту і т. д., незалежно від суб'єкта, і як приписувані суб'єктом характеристики. В будь-якому з цих аспектів смысл пов'язано із спробами кінцевої істоти, якою є людина, досягнути нескінченне – з неминучістю це може бути реалізовано тільки з якоїсь позиції, з якоїсь точки зору, в якомусь відношенні – в якомусь смыслі» [2, с. 7-26].

При цьому, згідно А.С. Новікова [3, с. 132-144], «смысл» належить до тих найбільш загальних категорій, що постійно фігурують як в науковому, так і буденному спілкуванні, проте не тільки не має скільки-небудь строгого загальноприйнятого визначення, але і на описовому рівні існує великий розкид думок про те, що це таке.

Тим не менш, смысл є одним з основних й вихідних антропологічних понять, а з погляду деяких авторів виключно таким. Так, П.В. Корнеєв пише: «термін «смысл» має два основні значення: 1) сутність або природа чого-небудь, 2) цінність якого-небудь явища для людини. В цьому другому значенні смысл існує лише для того, хто здатний мислити» [4, с. 59]. А, на думку В.А. Совалева «смыслом володіє лише олюднений світ; смысл, осмисленість, доцільність присутні лише на рівні свідомої самосвідомості людини. Смысл є лише в тому, що вироблено й виробляється людиною в його матеріальній і духовній культурі, – в тому, в чому присутня свідомість, реалізація або планування задуму» [5, с. 29].

Мета статті – розглянути генезу й розвиток теоретичного пізнання категорії «смысл» в гуманітарних науках та соціології.

Ізпочатку «смысл» як наукове поняття, не співпадаюче з поняттям «значення», виник в герменевтиці – вченні про тлумачення прихованих значень (перш за все Священного писання). Першим, хто зробив спробу розкриття проблеми смыслу, був Матіас Флаціус Іллірійський (XVI ст.), який зумів вирішити дилему герменевтики – чи має слово один смысл або безліч. Він ввів в концептуальний апарат герменевтики поняття контексту, що дозволило

розділити поняття «значення» та «смысл» як несинонімічні: слово, вираз, текст мають одне значення, але різні контексти можуть задавати різні його смисли. Поза контексту немає смислу, але в кожному конкретному контексті смисл є однозначним. Звідси – проблема смислу зводиться до проблеми контексту.

Подальший розвиток теорія смислу отримала на рубежі XIX-XX ст. в науках про мову – лінгвістиці, логічній семантиці й семіотиці як загальної теорії властивостей знаків та знакових систем. Але, в першу чергу, в логіці (логічній семантиці), завдяки введеному родоначальником концептуальної опозиції «значення – смисл» Г. Фреге в роботі «Смысл й денотат» [6] розрізнення смислу (нім. *der Sinn*) й значення (нім. *die Bedeutung*) поняття, що позначається певним ім'ям (т. з. трикутник Фреге: знак-смысл-значення). Якщо в класичній формальній логіці поняття «смысл» відповідає поняттю «зміст», а «значення» – «об'єм», то у Фреге значення (денотат) – це предметна область, співвіднесена з якимсь ім'ям, це та об'єктивна реалія, яку позначає або думка, про яку виказує текст (знак), а смисл – це певний аспект розгляду цієї предметної області або спосіб завдання денотату, характер зв'язку між денотатом й знаком.

Хоча, на думку деяких дослідників [7, с. 3-53], Фреге і не створив цілісної теорії смислу, «це розрізнення, яке не тільки уточнило співвідношення змісту й об'єму поняття, але і яке дозволило в межах єдиного підходу говорити про смисловий і предметний зміст не тільки поняття, але й судження (вислову), міркування, – дало могутній імпульс філософській думці» [2, с. 7-26] й призвело до виникнення й розвитку математичної логіки і логічної семантики, логічного позитивізму, логіки й методології науки, аналітичної філософії в роботах Р. Карнапа, А. Тарського, К. Гьоделя, Б. Рассела, Л. Вітгенштейна, Г.-Х. фон Врігта та ін., а також до виникнення феноменологічного аналізу Е. Гуссерля.

Також тут можна відзначити американський прагматизм Ч.С. Пірса, семіологію й французький структуралізм Ф. де Соссюра, німецьку філологію В. Гумбольдта, роботи В. Вундта, А. Фосслера, А. Марти та ін. В цих теоріях існують дві принципово відмінні один від одної традиції застосування поняття «смысл». Згідно однієї з них поняття «смысл» і «значення» виступають як синоніми, згідно іншої – вони утворюють деяку концептуальну опозицію. Але «при всій різноманітності конкретних трактувань смислу і його співвідношення із значенням в контексті проблеми розуміння текстів і мовних виразів, можна виділити загальне: на відміну від значення, смисл завжди вказує на задум, задачу, інтенцію автора вислову, на позамовний контекст, ситуацію вживання знака» [8, с. 12].

В екзистенціально-феноменологічній традиції¹ категорія «смысл» розглядається в ключі проблематики феноменологічного дослідження свідомості та екзистенціального аналізу смислу людського буття.

Е. Гуссерль розуміє смисл як основу матерії, що утворює свідомість. Людина усвідомлює не світ й не речі, а смисли світу та речей, які останнім приписує свідомість. Свідомість має інтенціональність – спрямованість, яка

¹ Оскільки феноменологічна філософія та філософія екзистенціалізму на протязі історія свого розвитку в теоретичному плані мали взаємний вплив один на одного, то в даній статті їх буде розглянуто разом.

конститує предмети як «смилові єдності». По Гуссерлю, феноменологічне пояснення займається нічим іншим як тлумаченням смислу, який цей світ має для людини до всілякого філософствування.

Розвиваючи ідеї Гуссерля Г.Г. Шпет вважав, що смисл є об'єктивним, вкоріненим в буття; це особлива область буття, особливий предмет. Шпет розрізняє три види смислу: смисл *an sich* (сам по собі), що виражає визначальну кваліфікацію предмету; смисл *in sich* (в собі), що виражає способи його даності; й смисл *fur sich* (для себе), що виражає формоутворювальний початок ноєми. Останній – «смисл-для-себе» – є «внутрішній смисл», який виражає ентелехію, характеристику предмету з боку його цілевідношення або телеологічності.

Для М. Гейдеггера смисл – це те, що є «артикульованим в мові» [9, с. 174], він твориться в свідомості, є її феноменом й результатом пізнавальної діяльності, хоча і відноситься до явищ світу як до свого предмету. В цілому для Гейдеггера смисл – характеристика «розкритого» буття, його інтенціональна спрямованість, тільки виходячи з якої воно, буття, і може бути зрозумілим як таке. Останнє об'єднує погляди на смисл у Гейдеггера і Шпета.

На відміну від Шпета і Гейдеггера, К. Ясперс розуміє «смисл» переважно як поняття, що характеризує взаємозв'язок психічних явищ в душевному житті людини, в його «особистісному світі». Для Ясперса смисл – це не предмет пояснення, а розуміння. Але розуміння об'єктивних породжень психічного життя можливо тільки на основі більш широкого контексту. Аналогічним чином Ясперс виводить і розуміння смислу життя людини, який «визначається тим, як ми визначаємо своє місце в рамках цілого» [10, с. 271].

Ж.-П. Сартр вважав, що «свідомість завжди може вийти за межі існуючого, зовсім не до його буття, а до смислу цього буття» [11]. Природа й походження цього трансцендентного смислу виникає із створюваного індивідом проекту свого буття в світі. Цей проект є ніщо інше, як імпліцитний смисл ситуації. При цьому об'єктивна реальність і свідомість з'єднуються за допомогою сприйняття, що осягає зовнішнє як цілісність, в яку вписується смисл. Тобто відбувається систематична суб'єктивація зовнішньої реальності.

Згідно М. Мерло-Понті діючий суб'єкт є джерелом смислу «оскільки саме він, з'являючись, примушує виявитися смисл і цінність в речах, й оскільки всяка річ може надбати їх, тільки якщо зробиться для нього смислом й цінністю» [12, с. 176]. Мерло-Понті також як і Шпет, Гейдеггер, Ясперс і Сартр, виводить смисл явища з його інтенціональної спрямованості, і подібно Сартру, розуміє смисл як породження індивідуальних проектів: «смисл для нас існує, коли одна з наших інтенцій наповнюється або, навпаки, коли якийсь різноманіття фактів або знаків готове до схоплюючого збагнення з нашої сторони» [13, с. 288].

М.М. Бахтін розуміє «смисл» як вкорінений в культурі, але трансцендентний індивідуальному існуванню, який, проте, грає в ньому важливу роль завдяки тому, що зливається з фактом в людському вчинку. Смисл є категорія, що визначає майбутнє: «усвідомлювати себе самого активно – значить освітлювати себе прийдешнім смислом» [14, с. 105]. І далі: «моє визначення самого себе дано мені (вірніше, дано як завдання, даність заданості) не в категоріях тимчасового буття, а в категоріях ще-не-буття, в

категоріях мети й смислу, в смисловому майбутньому, ворожому всякій наявності моєї в минулому й теперішньому часі» [14, с. 109].

П.Й. Тілліх вважає, що людину визначає здатність розуміти і формувати свій світ й себе відповідно до смислів й цінностей. «Людина живе «усередині» смислів, усередині того, що має логічну, естетичну, етичну, релігійну значущість» [15, с. 61]. Відношення до смислів або інтенціональність (що розуміється як спрямованість на осмислені змісти) прямо пов'язана з вітальністю, життєвою й творчою силою людини. Втрата людиною смислу викликана втратою духовного центру і породжує специфічну форму тривоги, пов'язаної з відходом від питання про смисл. І тут єдиний вихід – це прийняти відсутність смислу, зберігаючи мужність бути собою.

А. Камю розглядає смисл в рамках проблеми повсякденності й смислу життя абсурдної людини. Єдиний спосіб вирішення абсурду – в метафізичному бунті й творчому перетворенні себе та світу, набутті свободи й краси. А тому і справжній смисл життя людини корениться в ній самій, в її творчому відношенні до світу. Камю писав: «Творити – це жити двічі», а також «Краса врятує світ, якщо людина повною мірою осягає смисл цієї краси» [16, с. 474-476].

В. Томас в роботі «Смерть і смисл людського існування» піддав критиці погляди Гейдеггера і Сартра про смерть відносно смислу життя. Смерть – це онтологічне ніщо, один з модусів смислу життя, вона не позбавляє життя смислу й не є необхідною для його набуття. Життя людини набуває смисл не в зіткненні із смертю, а в реалізації термінів «майбутнє», «мета» і т. п., а тому смисл життя в самому житті, не відділимий від нього, й оскільки життя завжди чиєсь життя, то й смисл його визначається індивідуальними прагненнями, цілями, інтересами.

В психології розробка категорії «смислу» тісно пов'язана з ім'ям В. Дільтея, який, будучи основоположником «розуміючої психології», вважав початковим пунктом пізнання людського життя «досвід переживання» як первинний спосіб сприйняття реальності, що володіє безпосередньою достовірністю. Живі переживання, як одиниці аналізу життя в цілому, мають смисл, обумовлений місцем переживань в контексті життя як цілого. Звідси історія – це чистий відбиток смислу, яке підлягає розшифровці подібно тексту. Індивідуальна структура психічного життя, згідно Дільтея, може бути зрозумілою лише за допомогою інтерпретації смислу життєвих проявів у фізичних, зовнішньо об'єктивованих формах.

Е. Шпрангер, як учень Дільтея, розвинув напрям розуміючої психології, початковим принципом якої вважав розуміння як спосіб безпосереднього збагнення смислового змісту явищ «об'єктивного духу» тобто культури. В роботі «Форми життя» Шпрангер вводить поняття «смисловий зв'язок», який інтерпретує як зв'язок з цінністю, виступаючою пояснювальною інстанцією по відношенню до смислу. Розуміння смислу, необхідне для збагнення людської психології, передбачає знання смислових зв'язків, що виходять за межі суб'єктивності й безпосередніх переживань самої людини, яка, при цьому, може і не усвідомлювати смислу своїх дій.

Проте, вперше поняття «смисл» для пояснення поведінкових проявів людини (переважно несвідомих) було використано в психоаналізі З. Фрейда. У свою чергу А. Адлер, як один з основних опонентів Фрейда, першим

сформулював альтернативне фрейдівському розгорнене розуміння смислу, яке багато в чому співзвучно сучасному екзистенціально-гуманістичному напряму в психології. Ще один класик психоаналітичного напряму К.Г. Юнг, хоча і не використовував поняття смислу в якості предмету спеціального систематичного аналізу, в своїх роботах звертався як до проблеми смислу життя, так і до проблеми інтерпретації смислу сновидінь.

Згідно Д.А. Леонтьєва [8, с. 36-37], Фрейд, Адлер та Юнг в своїх психодинамічних теоріях заклали практично всі основні ідеї, властиві більш пізнім підходам до проблеми смислу в психології. Так, Фрейд продемонстрував осмислений характер мимовільних поведінкових проявів і фантазій особистості, прослідив зв'язок смислу з актуальними мотивами й історією життя. Адлер звернув увагу на фінальні зв'язки поведінкових смислів із смислом й загальною спрямованістю життя та розробив першу психологічну теорію смислу життя як суб'єктивного смислу, що впливає на психічні процеси. Юнг ще раніше, ніж Адлер, звернув увагу на фундаментальну соціокультурно обумовлену спрямованість (у вигляді спеціальної задачі й потреби) особистості на пошук смислу свого життя.

Також в роботах Адлера і Юнга була намічена подвійність смислу: 1) як базисного інтегрального утворення, що детермінує зміст і спрямованість всієї життєдіяльності особистості, і 2) як похідний від мотивів й інших чинників окремих структурних елементів діяльності й свідомості. Згодом вивчення смислу в психології розділилося по ознаці цих двох психологічних реальностей на два незалежні напрями: в одному смисл розглядається як вища інтеграційна основа особистості (наприклад, теорії В.Е. Франкла, Дж. Ройса, Ф. Фенікса, С. Мадді й Дж. Бьюдженталю), в іншому – як структурний елемент свідомості й діяльності (наприклад, роботи радянських психологів в рамках діяльнісного підходу, зокрема Л.С. Виготського, А.Н. Леонтьєва й Д.А. Леонтьєва).

В підходах Франкла, Ройса, Фенікса, Мадді і Бьюдженталю – принциповою особливістю людини є його спрямованість на пошук і реалізацію смислу. В той же час, конкретні уявлення про смисл і його інтеграційну дію на особистість вельми різні. Так, для Фенікса смисли існують в множині, для Мадді і Ройса в єдині, а Франкл і Бьюдженталь об'єднують те й інше. При цьому задачею людини по Франклу є знайти і реалізувати смисл, по Феніксу – розширювати і заглиблювати його, по Ройсу, навпаки, стабілізувати, по Мадді – створювати в процесі ухвалення рішень, а по Бьюдженталю – усвідомлювати і орієнтуватися на нього. Вказані відмінності не дозволяють даним теоріям дати відповідь на питання про саму природу смислу, що з успіхом робиться в діяльнісному підході, де смисл виступає як структурний елемент процесів свідомості й діяльності людини.

У радянській психологічній традиції діяльнісного підходу Виготській розглядає проблему смислу через більш широкий контекст проблеми структури свідомості, яка має смисловою будову. Його учень і послідовник А.Н. Леонтьєв виносить проблему смислу з площини свідомості в площину реальних життєвих відносин суб'єкта, що породжують цю свідомість, і вводить поняття «особистісного смислу», яке виражає «відношення мотиву до мети діяльності» [17, с. 300].

На відміну від підходів до вивчення смислу в західній психології, радянські психологи дотримувалися єдиних методологічних принципів діяльнісного підходу, що дозволило Д.А. Леонтьєву сформулювати низку загальних положень діяльнісного підходу до проблеми смислу [8, с. 104-105]: 1) смисл породжується реальними відносинами, що пов'язують суб'єкта з об'єктивною дійсністю; 2) безпосереднім джерелом смислоутворення є потреби й мотиви особистості, які пов'язують її з об'єктивною дійсністю; 3) смисл володіє дієвістю (виконує функції регуляції практичної діяльності); 4) смислові утворення не існують ізольовано, а утворюють єдину систему – ядро особистості; 5) смисли породжуються і змінюються в діяльності, в якій тільки й реалізуються реальні життєві відносини суб'єкта.

В соціології категорія «смисл» розглядається в контексті проблеми смислу людських дій та інших невербальних проявів в застосуванні до соціальної реальності, конструювання соціального цілого і соціальної взаємодії.

Також як в розвитку наук про мову виняткову роль зіграли праці Фреге, в розвитку екзистенціально-феноменологічної філософської традиції – Гуссерля, розуміючої психології – Дільтея, а психоаналізу – Фрейда, в розвитку соціології така роль належить роботам Вебера.

М. Вебер в своїй «розуміючій соціології» розглядає категорію «смислу» як того суб'єктивного значення, яке індивід надає своїй діяльності в співвідношенні з діями інших людей і яке формує у взаємодії з ними. Вебер писав: «Соціальним ми називаємо таку дію, яка, по передбачуваному дійовою особою (або дійовими особами) смислу, співвідноситься з дією інших людей і орієнтується на неї» [18, с. 602-603].

При цьому Вебер розрізняє два значення поняття «смисл» [18, с. 603]: 1) дійсно суб'єктивно передбачуваний якоюсь дійовою особою, де раціональна доцільна структура поведінки виявляє собою найчіткіший і зрозумілий випадок смислової структури; 2) теоретично конструйований, де ірраціональні, емоційно обумовлені смислові зв'язки легше за все розуміються через співвідношення їх з чисто цілераціонально сконструйованою дією, як «відхилення» від останнього [18, с. 605]. Отже, міра цілераціональності, по суті, виступає у Вебера як міра усвідомленості дії. Саме смисловий зв'язок дій є, на думку Вебера, об'єктом збагнення для соціології та історії [18, с. 614].

А. Шюц в роботі «Феноменологія соціального світу», критикуючи позитивізм та структурний функціоналізм, й застосовуючи феноменологію Гуссерля, розглядає становлення соціальної об'єктивності, починаючи з елементарних процесів конституювання, породження смислів в «поточці досвіду», звертаючись до конституювання об'єктів досвіду, потім «значущих дій», що володіють суб'єктивним смислом, і так далі, аж до конституювання об'єктивних соціальних структур за допомогою взаємодіючих індивідів та формування інтерсуб'єктивного світу культури. Інтерсуб'єктивного – оскільки індивіди зв'язані спільністю інтересів, праці, взаєморозумінням. Світу культури – оскільки ізпочатку повсякденність предстає як смисловий універсум, сукупність значень, яка виникла, на відміну від природи, й продовжує формуватися в людських діях: наших власних та інших людей, сучасників й попередників. Таким чином, соціальна реальність – це світ сконструйований

смыслом, і суб'єктивний смысл людини визначає її власне розуміння світу та поведінку.

Г. Гарфінкель, використовуючи феноменологічну соціологію Щюца, в «Дослідженні з етнометодології»² ставить задачею вивчення глибинних, латентних пластів буденного знання й методів, що використовуються індивідами для конструювання, розгляду і надання смыслу соціальної реальності в процесі мовної комунікації на підставі «документального методу» та керуючись «фоновими очікуваннями» інших учасників комунікації. Причому соціальна взаємодія ототожнюється з мовною комунікацією, але не із смысловою інформацією, а з синтаксичною, з «правилами говору»: важливо не що сказано, а як це сказано. Руйнування традиційної раціональності «розмови» приводить до «моральних афектів» й порушенню комунікації. Таким чином, у Гарфінкеля смысл (ситуації, контексту) є конструйованим продуктом інтерпретації соціальної взаємодії.

Н. Луман в роботі «Смысл як основна категорія соціології», полемізуючи з Ю.Хабермасом, визначає смысл як медіум, за допомогою якого відбувається під'єднання однієї комунікації до іншої, завдяки оперативній замкнутості усередині суспільства як всеохоплюючої соціальної системи, що конституює розрізнення себе від навколишнього світу, до якого відносяться системи свідомості (індивіди), система мозку і фізичні системи.

Також можна згадати роботу П. Бергера і Т. Лукман «Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання», яка також виконана в ключі розвитку феноменологічної соціології Щюца.

Представлені вище соціологічні теорії є прикладами суб'єктивістського, конструктивістського підходу до теоретичного пізнання категорії «смысл», що пояснюється генетичним зв'язком останньої з процесом осмыслення та свідомістю. Проте даний підхід ігнорує роль соціальних структур і тим самим обмежує можливості соціального аналізу. Конструктивістсько-структуралістський підхід П. Бурд'є прагне подолати даний недолік.

В своїй соціальній топології Бурд'є використовує³ концепт габітусу (*habitus*), розглядаючи його як «систему стійких й переносимих диспозицій, структуровані структури, схильні функціонувати як структуруючі структури, тобто як принципи, що породжують і організують практики й уявлення, які, хоча і можуть бути об'єктивно адаптованими до їх мети, проте не припускають усвідомлену спрямованість на неї і неодмінне оволодіння необхідними операціями по її досягненню» [19, с. 39]. Агент в межах що містяться в габітусі диспозицій (тобто установок, схильностей, практичних схем сприйняття й класифікації) та керуючись «практичним смыслом» (фр. *le sens pratique*) постійно прагне реалізувати певні стратегії по досягненню позицій в соціальному просторі. Згідно Бурд'є «практичний смысл» («практичне відчуття») є продуктом «тривалого пред'явлення умов, схожих з тими, в яких

² Гарфінкель в роботі «Дослідження з етнометодології» ввів до наукового лексікону термін «етнометодологія» по аналогії з терміном «етнонаука», яким в культурній антропології позначаються методи і форми примітивного ненаукового пізнання соціальної дійсності: магія, шаманство, спіризм та ін.

³ Поняття *habitus* ввів до наукового лексікону Мішель Мосс.

знаходяться агенти, (і на підставі якого – прим. Р.Д.) вони передбачають іманентну необхідність, існуючу в даний момент в світі» [20, з. 24] та передбачає необхідність постійно підстроюватися під різноманітні ситуації. Таким чином, «практичний смисл» у Бурд'є – це швидше практичне відчуття як відчуття гри, як уміння здійснювати потрібні дії без попереднього обдумування або розрахунку, ніж усвідомлений зв'язок між предметами, діями, явищами або подіями.

Заданий об'єм статті не дає можливості представити більш цілісний огляд авторів та їх робіт по розробці теоретичного пізнання категорії «смисл». Проте, на закінчення ми можемо зробити висновок про те, що при всьому різноманітті трактувань категорії «смисл» просліджуються дві основні риси: *контекстуальність* (смисл чого-небудь визначається завжди через віднесення до більш широкого контексту) та *інтенціональність* (смисл чого-небудь вказує на призначення, цільову спрямованість або напрям руху), які, отже, необхідно розглядати як два основоположні атрибути смислу, інваріантні по відношенню до конкретних його розумінь, визначень і концепцій. Таким чином, можна заздалегідь визначити смисл чого-небудь як місце і роль (призначення) в більш загальній структурі.

Література

1. Роцин, Д.Г. Теоретический анализ интерпретаций категории «смысл жизни» в советском обществоведении [Текст] / Д.Г. Роцин // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи» / наук. ред. Бакіров В.С. та ін. — 2009. — № 844. — С. 128-132. Роцин, Д.Г. Смысложизненная концепция личности: теоретическая интерпретация в рамках конструктивистско-структуралистского подхода [Текст] / Д.Г. Роцин // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей: Тези доповідей учасників I Конгресу Соціологічної асоціації України, 15-17 жовтня 2009 р. / САУ, ХНУ ім. В.Н. Каразіна / наук. ред. Бакіров В.С. та ін. — Харків. — 2009. — С. 58. Роцин, Д.Г. Понятия «смысл жизни», «смысложизненная ориентация» и «смысложизненная концепция»: дисциплинарные и теоретико-этимологические рамки концептуализации [Текст] / Д.Г. Роцин // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи» / наук. ред. Бакіров В.С. та ін. — 2010. — № 891. — С. 105-109.
2. Тульчинский Г.Л. Смысл и гуманитарное знание [Текст] / Г.Л. Тульчинский // Проблема смысла в науках о человеке. — М. : Смысл, 2005.
3. Новиков А.И. Смысл: семь дихотомических признаков [Текст] / А.И. Новиков // Теория и практика речевых исследований. — М.: МГУ. 1999.
4. Корнеев П.В. Жизненный опыт личности [Текст] / П.В. Корнеев. — М., 1985.
5. Совалев В.А. Мировоззрение как выражение смысла человеческого бытия [Текст] / В.А. Совалев // Сб. научн. тр. — Владимир, 1982.
6. Фреге, Г. Смысл и денотат [Текст] / Готлоб Фреге // В кн. : Семиотика и информатика. — Вып. 8. — М., 1977.
7. Смирнова Е.Д., Таванец П.В. Семантика в логике [Текст] / Е.Д. Смирнова, П.В. Таванец // Логическая семантика и модальная логика / Отв. ред. П.В.Таванец. — М. : Наука, 1967.
8. Леонтьев Д.А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности [Текст] / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. — М. : Смысл, 2003.
9. Зайцева З.Н. Мартин Гейдеггер : язык и время [Текст] / З.Н. Зайцева // Гейдеггер М. Разговор на проселочной дороге. — М. : Высш. школа, 1991.
10. Ясперс, К. Смысл и назначение истории [Текст] / Карл Ясперс. — М. : Политиздат, 1991.
11. Sartre J.-P. L'Etre et le Neant [Text] / J.-P. Sartre. — Paris : Gallimard, 1943. — p. 30. / Цит. по Леонтьев Д.А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности [Текст] / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. — М.: Смысл, 2003. С. 17.

12. Мерло-Понти М. Феноменологія сприйняття [Текст] / Морис Мерло-Понти // От «Я» к «Другому» : Сб. переводов по проблемам интерсубъективности, коммуникации, диалога / Ред.-сост. Т.В. Щитцова. — Минск : Менск, 1997.
13. Мерло-Понти М. Временность [Текст] / Морис Мерло-Понти. — М. : Наука, 1991.
14. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества [Текст] / Михаил Михайлович Бахтин. — М. : Искусство, 1979.
15. Тиллих П. Избранное. Теология культуры [Текст] / Пауль Тиллих. — М. : Юрист, 1995.
16. Камю А. Счастливая смерть : Роман; Посторонний : Повесть; Чума : Роман; Падение : Повесть; Калигула : Пьеса; Миф о Сизифе : Эссе; Нобелевская речь [Текст] / Альбер Камю. — М. : Фабр, 1993.
17. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики [Текст] / Алексей Николаевич Леонтьев. — М., 1981.
18. Вебер М. Избранные произведения [Текст] / Макс Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — 805 с.
19. Бурдьё П. Структура, габитус, практика [Текст] / Пьер Бурдьё // Журнал социологии и социальной антропологии. — 1998 — Т. 1. — № 2.
20. Бурдьё П. Начала [Текст] / Пьер Бурдьё. — М. : Socio-logos, 1994.

УДК 316.0

Кучер Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет соціології, аспірантка

ФІГУРАТИВНА СОЦІОЛОГІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

*У статті розкривається пізнавальний потенціал концепції *figuration* соціальних фігурацій Н.Еліаса в дослідження соціальних змін.*

Ключові слова: соціологія, цивілізація, соціальна зміна, соціальна фігурація.

В статье раскрывается познавательный потенциал концепции социальных фигураций Н.Елиаса в исследовании социальных изменений.

Ключевые слова: социология, цивилизация, социальное изменение, социальная фигурация.

The cognitive potential by N. Elias's social figuraration conception of social change is investigated in the article.

Keywords: sociology, civilization, social change, social figuraration.

Актуальність теми дослідження. В сучасній соціології актуальними є проблеми дослідження дій, що відбуваються в суспільстві та ведуть до непередбачуваних та незапланованих соціальних змін. Фігуративна соціологія пропонує пояснити соціальні зміни за допомогою аналізу не лише ситуацій та процесів теперішнього, а й беручи до уваги довготривалий, цивілізаційний процес. **Метою** даної статті є аналіз концептуальних можливостей фігуративної соціології в дослідженні соціальних змін. Зважаючи на слабку представленість концептів фігуративної соціології у вітчизняному просторі соціологічного теоретизування, ми намагатимемося порівняти фігуративну соціологію з іншими теоріями та визначити що нового пропонує цей підхід стосовно процесуального аналізу соціальної реальності.

Фігуративна, або образна соціологія, з'явилась в 30-і роки ХХ століття. Її появу пов'язують з працями німецького соціолога Норберта Еліаса, зокрема з його роботою "Процес цивілізації: соціогенетичні та психогенетичні дослідження", яка вперше вийшла в 1939 році, але залишилась непоміченою в